

SZABÓ TAMÁS PÉTER

Identitásépítés a metanyelvben

A dolgozat a „kompetens anyanyelvi beszélő” identitás konstrukcióját vizsgálja metanyelvi diskurzusokban: nyelvről, nyelvhasználatról szóló interjúszövegekben. A cél annak bemutatása, hogy a beszéd kijavítása és/vagy explicit minősítése hatással lehet az adott interakcióban zajló identitásépítésre. Aki pl. mást javít, az kompetensebb beszélőként pozicionálja magát annál, akit kijavított. A nyelvi javítások körül zajló viták gyakran ennek a pozicionálásnak a jogosságát, legitimitását tematizálják.

1. A metanyelv mint a sztenderd nyelvi kultúrák dinamikusan szerveződő diskurzusa

A dolgozat a metanyelvet különböző szöveg hagyományokból és kommunikációs tapasztalatok narrációjából létrejövő, a nyelvről, illetve a nyelvhasználatról szóló beszédként határozza meg, amely interakciós nézőpontból nem különbözik más beszédműfajoktól. (Laihonen 2008: 669) Ennek megfelelően a metanyelv nem külön nyelvi regiszterként vagy stílusként, hanem a mindennapi társalgás, a beszédtevékenység szerves részeként értelmeződik.

A metanyelv különösen nagy szerepet kap olyan kultúrákban, amelyekben megvalósul az „eszményi nyelvváltozat” kultusza. Ilyen kultúra a magyar is. (Kontra 2006; Laihonen 2009; Sándor 2006) Ezeket a kultúrákat sztenderd nyelvi kultúráknak lehet nevezni.

A sztenderd nyelvi kultúrák szisztematikus jellemzését J. Milroy (2001) végezte el. Szerinte iparilag fejlettebb társadalmakban a nyelvvel kapcsolatban is megjelennek azok a szabványosítási törekvések, amelyek a termelésben szokásosak. A nyelvhasználatban is előírás, hogy a „termékek” – a megnyilatkozások – egy bizonyos osztályán belül ne legyen variálódás. Ez a követelmény azonban konfliktusokat eredményez, mivel a nyelv eredetileg nem uniformizált. Erre a konfliktusra azonban a szabványosítás folytatása a felkínált válasz.

A szabványosítás mint tevékenység ad legitimációt egyes tevékenységek – nyelvművelés, nyelvi ismeretterjesztés, lexikográfiai munkák, nyelvtani kodifikáció stb. – létezésére. Ugyancsak ez segít megérteni, hogy a sztenderd kultúrákban miért számíthat relatíve szalonképesnek a nyelvi diszkrimináció, a lingvicizmus. (Skutnabb-Kangas 1997) Ha ugyanis egy társadalomban elfogadott az az elképzelés, hogy létezik egy eszményi nyelvváltozat és az emberek nyelvi teljesítménye ahhoz mérve értékelhető, akkor az is elfogadott, hogy élnek az értékelés lehetőségével.

A nyelvi értékelés gyakran személyes diskurzusokban valósul meg. A felek a maguk és kommunikációs partnerük nyelvhasználatát egyaránt minősíthetik, javíthatják. Konverzációelemzéssel és diskurzuselemzéssel kimutatható e minősítéseknek és javításoknak mind az interakcionális szerkezete, mind pedig az az ideológiai, illetve a résztvevők viszonyával magyarázható erőtere, amely a minősítést és a javítást lehetővé teszi.

Az ideológiák és a személyközi viszonyok azonban nem állandóak, még egy diskurzuson mint cselekményen belül sem tekinthetők stabilnak. A diskurzus résztvevői folyamatosan újra- és újrakonstruálják a saját pozíciójukat, illetve újra- és újraszabályozzák a beszélgetés menetét is. (Potter–Edwards 2001) Ebben a dinamikus változásban a résztvevők identitása és a diskurzusban betöltött szerepe (pozíciója) is folyamatosan változik, alakul. (Jacoby–Ochs 1995; Yu 2008) Hangrögzítéssel dokumentált családi beszélgetések interakcionális elemzésével Perregaard (2010) pl. kimutatta, hogy a diskurzus irányítása egy diskurzuson belül is változhat. Egyes esetekben a szülők megengedik, hogy kisgyermekük a beszélgetés irányítója, strukturálója legyen (ő szabja meg a napi események bemutatásának rendjét, illetve az ő beállítását fogadják el a szülők az esemény értékeléseként), más esetekben azonban magukhoz veszik a moderálást, megkérdőjelezzik, érvelésekkel érvénytelenítik a kisgyermek narratív pozícióját és nem fogadják el a tőle származó értékelést. A jelen dolgozat szempontjából ez azért érdekes, mert az ilyen jelenetekben az „egyenrangú beszélgetőtárs”, a „kompetens értékelő” stb. identitások megkonstruálásáról, illetve dekonstruálásáról van szó.

A következőkben metanyelvi szövegeken hasonló jelenség: a „kompetens anyanyelvi beszélő” identitás konstrukciója, illetve dekonstrukciója. Az elemzések alapja egy interjúszövegekből álló korpusz.

2. A metanyelv vizsgálata interjúkorpusz segítségével

A jelen dolgozat adatai egy 2009. január és május között felvett komplex anyanyelv-pedagógiai vizsgálatból származnak. A vizsgálat kérdőívek (N = 1195 fő), óralátogatások (N = 61 tanóra) és interjúk (N = 133 fő, ebből 23 fő magyartanár) segítségével zajlott. A vizsgálat eredményeit legátfogóbban Szabó (2011) foglalja össze.

1–4. és 7. évfolyamon általános iskolákban, hat- és nyolcosztályos gimnáziumokban zajlott az adatfelvétel, 11. évfolyamon szakközépiskolába és gimnáziumba (valamint, kérdőívezés útján, egy szakképző iskolába) járó diákok és tanáraik adtak válaszokat. Kérdőíven kívüli módszertani elemek (interjú és óramegfolyás) alkalmazására Budapesten és Baranya, Csongrád, valamint Pest megyében került sor. A jelen dolgozat csak az interjúk elemzésével foglalkozik.

A diákinterjúkhoz az interjúalanyokat tanáraik jelölték ki. Azt az instrukciót kapták, hogy két közepes tanulmányi teljesítményű diákot jelöljenek ki a beszélgetésre. A szervezésre megkért tanárok olykor ennél több diákot jelöltek ki, illetve egyes esetekben az előre kijelölt diákok egyike hiányzott, ezért készültek eltérő létszámmal (egy, illetve egy időben két, három, extrém esetben ennél több fővel) a beszélgetések. A tanárokkal készült interjúkon nem volt jelen egyszerre több interjúalany. Az összes beszélgetést a jelen dolgozat szerzője készítette, jegyezte le, majd annotálta.

A 7. és a 11. osztályos tanulókkal felvett félig strukturált interjúk három nagy blokkból álltak, azonban e blokkok között – a tanulók érdeklődésének és a beszélgetés menetének megfelelően – folyamatos volt az átjárás. A beszélgetés során internetes vitafórumokból és egy iskolai dolgozattól vett egyszerűsített, szerkesztett szövegrészleteket kellett a diákoknak elolvasniuk, majd kérdések következtek. Az olvasott metanyelvi szövegek tartalmából kiinduló, arra reflektáló tematikus blokkok a következők voltak: (1) az egyén beszédmódjának és személyének megítélése között tételezhető-e összefüggés?; (2) milyen nyelvi és illemszabályokat ismernek a megkérdezettek? ezek érvényessége egyetemes vagy viszonylagos?; (3) szoktak-e másokat fegyelmezni, nyelvíleg javítani a megkérdezettek?

74 interjú készült. A 47,7 órányi beszélgetésből készült interjúkorpusz 346 500 szavas, formailag és tartalmilag annotált anyag.

Interjúalanyok	Szó	Interjúvezetői megnyilatkozások aránya
7.-es diákok	91 185	42%
11.-es diákok	82 054	31%
7. osztályban tanító magyartanárok	55 350	15%
11. osztályban tanító magyartanárok	71 675	15%
Összesen	300 264	28%

1. táblázat Az interjúkorpusz főbb adatai

A fentiekén kívül 46 235 szó részben szó szerinti, részben tartalmi, összefoglaló lejegyzés készült az alsó tagozatosokkal készített interjúkból. Az interjúvezetői megnyilatkozások aránya jellemzi, hogyan konstruálódtak a beszélgetések. Az interjúvezető a diákokkal beszélve többet magyarázta, értelmezte, illetve formálta újra a kérdéseket, ezért beszélt többet, mint a tanári interjúkban. (Hasonló arányban, átlagban 35%-ban beszéltek a BUSZI-2 terepmunkásai is, derül ki Borbély–Vargha [2010: 459] adataiból.)

Az adatok elemzése CLaRK korpuszkezelő szoftverrel készült (Simov et al. 2001), saját fejlesztésű dokumentumleírás-sablont (dtd) és stílusleírást (css) alkalmazva. Néhány fontosabb jelölési konvenció: == a párhuzamos beszéd, || a téves kezdések, illetve újramezdések, (... mp) a szünet hosszának jelölésére. <! (háttérzaj) ... > jelöli, ha a felvétel valahol nehezen érthető. Az *IV* rövidítés az interjúvezetőre (a jelen dolgozat szerzőjére) utal.

3. A javítás mint diskurzuselem

A jelen dolgozat fogalomhasználata Schegloff–Jefferson–Sacks (1977) rendszerét követi. A következőkben az *önjavítás*, *küljavítás*, *külkezdeményezett* és *önkezdeményezett javítás* kifejezéseket Iványi (2001) javaslata alapján alkalmazza a dolgozat. Ezek tükörfordítások:

Magyar	Német (Iványi 2001)	Angol (Schegloff – Jefferson – Sacks 1977)
önjavítás	Selbstreparatur	self-repair
küljavítás	Fremdreparatur	other-repair
önkezdemenyezett	selbstinitiiert	self-initiated
külkezdemenyezett	fremdinitiiert	other-initiated

2. táblázat Terminológiai áttekintés

Az *önkezdemenyezett* javítással szemben a *külkezdemenyezett* javítást nem maga a beszélő, hanem a beszédpartnere kezdeményezi.

Bár a jelenség megnevezésére a *javítás* terminus használatos, ez nem jelenti azt, hogy mindig hiba vagy a kommunikáció bármilyen átmeneti megakadása (pl. agrammatikus közlés, szókeresés, nyelvbtlás stb.) lenne az adott szövegben (Schegloff–Jefferson–Sacks 1977), ugyanakkor számos ún. megakadásjelenség (vö. Gósy 2005) javítatlan, reflektálatlan marad. Spontán beszédről lévén szó, egyébként is problémás *hibáról* beszélni, hiszen kérdés, mihez viszonyítva lehet hibának tekinteni egy-egy megnyilatkozást. Éppen ezért a dolgozat a továbbiakban nem használja a *hiba* terminust.

A javítások mechanizmusa a következőképpen formulázható:

Kezdő mozzanat	Eredmény
Önkezdemenyezett	önjavítás
Külkezdemenyezett	önjavítás
Önkezdemenyezett	küljavítás
Külkezdemenyezett	küljavítás
Önkezdemenyezés	sikertelen javítás
Külkezdemenyezés	sikertelen javítás

3. táblázat

Ön- és küljavítások Schegloff–Jefferson–Sacks (1977: 364–365) rendszere szerint

A jelen dolgozatban a javítások az adott diskurzusban szereplő szavakra, illetve többszavas megnyilatkozásokra vonatkozó reflexív cselekedetként, rendszerint mellékszekvenciában megjelenő nyelvi minősítéseként értelmeződnek. A minősítés

– terjedelmétől függetlenül – ideológia, amely legitimálja a javítás tényét: magyarázza, indokolja. Ezek a magyarázatok mellékszekvenciák témájává is válhatnak, akár több fordulón keresztül is.

Schegloff–Jefferson–Sacks (1977) korpuszában döntően az önjavítások domináltak. Hasonló a helyzet a jelen vizsgálat korpuszában is, bár az adatok számszerűsítése nehéz. Ha minden, a pszicholingvisztikában rendszerint téves szótalálás, változtatás és újakezdés (vö. Gósy 2005: 73–79) címkével ellátott esetet és minden explicit magyarázattal kísért önjavítást¹ egybesorolunk és ezt a halmazt hasonlítjuk össze azokkal az esetekkel, amikor az egyik beszédpartner kijavította a beszédpartner beszédét, a küljavítások aránya 1,5% (30 eset áll szemben 2416-tal). Szűkítve a kört, az explicit magyarázattal kísért önjavítások és a küljavítások összevetésekor az arány: önjavítás: 86,78% (197 db), küljavítás: 13,22% (30 db).

Az önkezdemenyezett önjavítások elsöprő dominanciáját három tényező is okozhatja: (1) az önjavítás rendszerint azelőtt következik be, hogy a beszédpartner javítani tudna; (2) gyakoriak a problémaforrással egy fordulóban szereplő javítások; (3) az önkezdemenyezés rendszerint eredményes önjavítást eredményez. A külkezdemenyezések is rendszerint önjavítást eredményeznek. A kezdeményezéstől függetlenül tehát az önjavítások a gyakoribbak.

4. Javítás és szocializáció. Javítás és identitásépítés

A külkezdemenyezett küljavítások rendszerint a szocializáció eszközeiként értelmezhetők: az újonc–szakértő, illetve a nem sztenderd beszélő–sztenderd beszélő oppozíció újrakonstruálásának, illetve a beszédpartner (produkciója) minősítésének eszközei. (Egbert 2004; Jacoby–Gonzales 1991; Laihonon 2008; Schegloff–Jefferson–Sacks 1977; Vickers 2010)

Kurhila (2001) idegennyelv-tanulókkal kapcsolatban vizsgálta a javításokat, nem oktatási környezetben. Megállapította, hogy a külkezdemenyezés gyakorisága

---

¹ Példa az előbbire: „max hogyha maximum hogyha” (általános iskola 4. osztályos diáklány). Példa az utóbbira: „Várady Szabolcs-vers, igen, *meg a Petri György, meg Petri*, a, bocsánat, ugye van, nekem van egy nyelvhelyességi hibám, az, hogy »minden név elé határozott névelőt teszünk, személynevek elé, akkor is, amikor nem indokolt«, (1 mp) szóval elutasítják” (11. osztályban tanító gimnáziumi magyartanárnő).

összefügg a dominanciaviszonyokkal: a dominánsabbként pozicionált beszédpartner gyakrabban javít, mint a szubdomináns. Egbert (2004) interkulturális kommunikációt elemezve foglalkozott küljavításokkal. Azt találta, hogy az „anyanyelvi” kontra „nem anyanyelvi” identitás építése, illetve a lokális identitás megjelenítése a kommunikációs partnerek közös tevékenysége, s a javításoknak szerepe volt ebben. Laihonen (2008, 2009) azt találta, hogy amikor a kutató a kutatási interjúban kijavítja, illetve értékeli az interjúalany beszédét, a sztenderd beszélő pozíciójába helyezi magát, szemben a nemsztenderd interjúalanyal. A küljavítás emellett a beszédjog szabályozásának (elosztásának) egyik eszköze is lehet (vö. Ferenčík 2005): a javító a diskurzusban betöltött domináns szerepét is konstruálhatja ezzel. A küljavítás azonban együttműködés – pl. közös szókeresés – is lehet. (Schegloff–Jefferson–Sacks 1977)

5. Javítás és identitásépítés a vizsgálat interjúkorpuszában

A jelen vizsgálat interjúkorpuszában kevés külkezdeményezett küljavítás van, ezek azonban kiemelt figyelmet érdemelnek, leginkább amiatt, mert egyik szerepük a javító fél dominanciájának (kompetensebb beszélő voltának) megeremítése. Ritkaságuk is ezzel magyarázható: az interjú diskurzusában az interjúalanyok kerültek az efféle direkt önpozicionáló, akár offenzívként is értékelhető viselkedést.

Külkezdeményezett javítás a tanári interjúkban csak egy volt (gl 1t-n):

[1]

IV: több ö rávezető kérdéssel élt Tanárnő, hogy hogy

77I: Volt szükség.

IV: megkapja azt a választ, igen, igen, hogy, igen.

Ebben az esetben a tanárnő saját értelmezésének megfelelően fogalmazta át az interjúvezető értékelését (arról volt szó, hogy az interjúvezető hogyan értékeli a tanárnő óráján látottakat). A tanárnő által választott forma („Volt szükség”) személytelen közlés: a rávezető kérdések alkalmazását nem a tanárnő személyes preferenciájával, hanem valamiféle általános igénnyel, szükséggel magyarázza. Ez a javítás elsősorban az interjúvezetőnek a tanóráról alkotott narratíváját alakította át, elsődlegesen tartalmi szempontból minősítette azt. Ilyen értelemben értelmezhető az interjúvezető nyelvhasználatára vonatkozó (negatív) minősítésként.

Külkezdemenyezés már alsó tagozatosok diskurzusában is kimutatható. Az egyik interjúban az idősebb kislány többször is javítja az interjúban részt vevő legfiatalabbat (311: 1. osztályos lány, 314: 4. osztályos lány). A beszélgetés témája az, hogy rá szoktak-e szólni a nyelvhasználatukért a diákokra.

[2]

1. **311:** *Nekem úgy van, hogy mindig, nekem mindig úgy szokott lenni, hogy (1 mp) mindig összekeverem a szókat és akkor*
2. **314:** [*halkan Szavakat.*]
3. **311:** *szavakat és egyszerűen apukám, az iskolában ilyet nem csinálhatok, de mégis csinálom. És akkor Apa mondja, hogy „ne csináljak ilyet”.*
4. [9 forduló azonos témában 311 és az interjúvezető között]
5. **IV:** *Ühm. És akkor azt honnan tudod, hogy mit kell ahelyett a szó helyett mondani?*
6. **311:** *Hát néha elfelejtem azt a szót s nem azt mondom.*
7. **IV:** *Ühm.*
8. **314:** [*suttog, nevet Észrevettem már*]
9. **IV:** *Tessék?*
10. **314:** [*nevet Észrevettem, hogy így hogy így*] hát ő [nevet] (2 mp)
11. **IV:** *Ühm. (2 mp)*
12. **314:** *Nem gúnyolni akarlak egyébként.*
13. **311:** *Oké.*
14. **IV:** *Ühm. És az miért ő (4 mp) hm, ezek érdekes érdekes dolgok különben, ugye mondtad mondtad az előbb, hogy nem ő „nem gúnyolni szeretnéd”, hogy ez ő ez hogyan hogyan jön elő? Volt esetleg olyan a környezetetekbe, amikor úgy éreztétek, hogy esetleg valaki bántó szándékkal szól a másikra így a nyelvhasználata miatt vagy a szavak miatt, amiket használ?*
15. **311:** *Igen.*
16. **IV:** *Van ilyen? És tudnátok erről mesélni, hogy hogy milyen szavakért vagy milyen esetekben van ilyen?*
17. **311:** *Nekem olyan van, hogy az egyik osztálytársam így szándékból beszél hozzám csúnyán és ez engem úgy felidegesít, hogy*
18. **IV:** *Ühm.*
19. **311:** *ő csúnya szókat mond rám.*
20. **314:** [*halkan Szavakat.*] [nevet]

21. **IV:** Ühm. És ő (2 mp) hm (2 mp) és ezek a ezek a csúnya szavak ezek ő ezek mondjuk ilyen, tehát ezek hogyan hogyan csúnyák, hogy ilyen káromkodások vagy | milyen | milyenek? Vagy vagy csak egyszerűen rosszul mondja őket?

22. **311:** Nem, direkt csinálja.

23. **IV:** Ühm, ühm.

314 első külkezdeményezése reflektálatlan marad (a javasolt forma megismétlése a javítás elfogadását jelezheti 311 részéről; 3. sor), a másodikra pedig először ön maga reflektál (jelzi, hogy nem gúnyolódásnak szánta; 11. sor), a javítást tehát ő maga kezdi tematizálni. Ez jó alkalom az interjúvezetőnek arra, hogy – némi szünetet követően, az elkezdett kérdést félbehagyva – a külkezdeményezett javítás offenzív voltáról szóló ideológiát kezdjen építeni a diákokkal. A nyelvi tudatosságról szóló elméletekből kiindulva esetleg az lenne várható, hogy ha az ideológiaépítés a külkezdeményezés negatíván minősítése irányába halad, akkor 314 majd tudatosan kerülni fogja a külkezdeményezést, de nem ez történik. Mikor 311 éppen egy számára kellemetlen élményről kezd el mesélni (ami egyébként nem a javítással kapcsolatos, hanem a bántó szándékkal; 16–18. sor), 314 újra kijavítja őt, ugyanazt az elemet (a *szókat* alakot; 19. sor) kifogásolva, mint néhány fordulóval előbb. Ezzel többszörösen is jelzi, hogy 311-nél kompetensebb beszélő.

A másodjára kifogásolt *hátos* indítás nem jellemző 311-re (az interjú szó szerint lejegyzett anyagából kiindulva, ami az időben mért terjedelmének 26,56%-át tartalmazza). Ő egyébként is keveset beszél, a szó szerint lejegyzett részben csak egyszer, a kifogásolt esetben (5. sor) használja a *hátot*. Ezzel szemben 314 már a javítás előtt is háromszor kezdi *háttal* a megnyilatkozásait, majd később még hétszer. Mások is használják ezt a diskurzusjelölőt, az interjúvezetőt is beleértve, azonban 314 csak 311-et javítja. Más nem végez küljavítást az interjúban. 314 megszólalásainak számával és terjedelmével – a szó szerint lejegyzett részek alapján – egyértelműen dominálja a diskurzust. Feltételezhető, hogy pozícióját jelzi a javítás, azzal szemben, aki a legelőnytelenebb pozíciójú (legcsendesebb) a csoportban. A harmadik javításnál az interjúvezető a 311 által meg-kezdett narratívához tér vissza, nem reflektál a javításra. (A *háttal* kapcsolatban megjegyzendő, hogy az interjúalanyok az egész vizsgálatban attól függetlenül stigmatizálták a *hátot*, hogy ők maguk vagy beszédpartnereik használták-e; vö. Szabó megjelenőben b.)

Az alábbi esetben (szakközépiskola, 11. osztály; 351 és 353: férfi, 352: nő) a reflexió elsősorban arra vonatkozik, hogy szükséges volt-e az egyik fél külkezdeményezése:

[3]

352: *Hát* | más | máshogy írjuk és máshogy ejtjük. *Ez is.*

353: Másképp ejtjük, másképp írjuk.

IV: *Ühm.*

352: *Ugyanazt mondtam el.*

353: *Csak másképpen.*

IV: [nevet]

351: *Másképp ejtetted.*

IV: [nevet „Másképp ejtetted”, igen.]

353: [nevet *Igen.*] *De ugyanaz, csak két más.*

IV: [nevet *Igen, ő*]

353: *Nem kötekszek. De tényleg.*

352: *<! (motyog) Nem, el tudom viselni.>*

IV: És vannak-e a, tehát lehet-e különbséget ő tenni úgy a szabályok között [...]

Tréfásan 353 maga is utal arra, hogy a javítása – ti. a javításon keresztül megalkotott önpozicionálása – offenzívnek is értékelhető („Nem kötekszek. De tényleg”). 352-nek a javítás szükségességét megkérdőjelező reflexiójára reagál először 353, majd ezt visszhangozza 351 és – relativizáló nevetéssel, idézetszerűen – az interjúvezető is. A javítás értékelése tehát nem egyöntetűen pozitív (pl. az sem dönthető el, hogy mindenki tréfának kezelte-e). Ezzel függhet össze az idézet végén szereplő, 353 és 352 közötti egyezkedés, amelynek végeredményeképpen 352 megerősíti a javítás nem offenzívnek értékelését. Az interjúvezető másodszeri témaváltási kísérlete sikeres (az első: „Igen, ő” félbemarad), a javítás nem tematizálódik tovább az interjúban. 353 a fent idézett eset előtt még kétszer kijavította 352-t (az interjúban csak ő volt külkezdeményező), akkor azonban nem volt reflektált a javítás. Azokban az esetekben nem pusztán szórendi csere történt. Az egyik eset tekinthető önkezdeményezett küljavításnak is, mivel a javított szó előtt 352 szünetet tartott (352: „(2 mp) *roma gyerek* → 353: *cé kategóriás*), a másik eset viszont egyértelműen külkezdeményezés. 351 a 352 által mondottak tartalmi vonatkozásaira reagál, csak 353 minősíti negatívan a nyelvi megformálást:

[4]

352: *Hát a személyi jogok [nevet megsértése meg satöbbi]*

351: *Igen.*

353: A [!] *személyiségi jog* inkább, igen, tehát, (1 mp) kisebbségüldözés. [nevet]

Az interjúban csak 353 javít másokat, az említett három esetben. Azt követően, hogy évfolyamtársai (akik nem osztálytársai) megkérdőjelezték a javításon keresztül konstruálni kezdett nyelvileg domináns pozícióját, nem javított többet. (Az eset az interjú közepe táján történt, alkalma tehát, elméletileg, lett volna rá.)

A külkezdeményezés legitimitása máskor is expliciten megkérdőjeleződött. Például az alábbi esetben (7. osztályos gimnazisták; 261: férfi, 262: nő). Előzmény: 262 épp az osztály diákönkormányzati képviselőjéről (egy lányról) mond néhány – a lányra nézve kedvezőtlen – dolgot. 261 javítása hosszú mellékszekvenciát eredményez:

[5]

262: == *Nem, hát van, amikor == ő szóval [TÖRLÉS] a dökös és akkor*

261: *Diákönkormányzatos.*

IV: *Ühm.*

262: *Igen, de te se szoktál [nevet így beszélni.]*

IV: [nevet]

261: [nevet *Hogy?*]

262: [nevet *Diákönkormányzatos, így.*]

261: *Nem, csak most így hogy*

IV: *Igen.*

261: *hogy megértse a nem tudom, kicsoda [nevet]*

IV: *Én Tamás vagyok, igen, igen.*

262: [nevet]

261: *Tamás bácsi, hogy ő hogy mi az a dök.*

262: *Szerintem*

261: *Nekem a dökőről nem a diákönkormányzat jut eszembe, hanem egy zöldség.*

262: [nevet *Merthogy?*]

IV: [nevet]

261: *Mert tök. [nevet]*

262: [nevet *Ja, hülye vagy.*]

IV: [nevet]

261: [nevet]

262: *Na.*

IV: *Ühm.*

262: *Igen, és akkor és akkor úgy leírja magának, [...]*

Az idézett részlet úgy is elemezhető, mint 261 javításának értelmezési kísérlete. 262 azt az ideológiát kezdi építeni, hogy 261 javítása illegitim, mivel ő maga sem használ olyan hivatalos stílusú szavakat, mint amilyen a *diákönkormányzat*, tehát maga sem követi azt a normát, amit számon kér. 261 azzal érvel, hogy a javítás mégis legitim, mivel az interjúvezető esetleg nem ismeri a *dök* szó jelentését. 261 e téren tehát az interjúvezetőnél is kompetensebbnek pozicionálja magát. 262 élne beszédjogával, de 261 magához ragadja a szót és továbbfejleszti az elkezdett ideológiát: a javítás szükséges volt, mert könnyen hihető, hogy a *dök* szó nem világos egy idegen számára, illetve a szó összekeverhető a *tökkel*. A sok nevetésből érezhető, hogy az ideológiaépítés itt már átlépi a komikum határait, s miután nevetéssel mindenki tréfaként értékelte az igazolási kísérletet, 262 folytatja az eredetileg megkezdett narratívát az osztály diákönkormányzati képviseletről. A résztvevők egyezkedése a javítást nem offenzívának értékelte.

Ebben a részletben található az interjúvezető egyetlen küljavítása, ami a korpuszban szerepel: „Én Tamás vagyok, igen, igen” (33. sor). Ez önkezdemenyezett küljavításnak vehető, mivel 261 „nem tudom, kicsoda (*nevet*)” (32. sor) közlése arra utal, hogy 261 nem tudja, hogyan referáljon az interjúvezetőre. 262 nevetéssel minősíti a helyzetet, 261 pedig a név megismérlésével és a tanárok megnevezésére utaló, *tiszteleti* bácsi kiegészítéssel fogadja el és hajtja végre a saját beszédében is a javítást. Ez az együttműködő javítás esete.

Az alábbi részlet azt mutatja, hogy az tekinthető javításnak, amit a kommunikáló felek maguk annak értékelnek. A nákolásról van szó (11. osztályos gimnazisták, mindketten férfiak):

[6]

251: ha valaki azt mondja, hogy innák, (1 mp) attól függ, hogy, tehát ennek megvan a maga háttere. Tehát ő annak nem fogok nagy valószínűséggel ezzel ő | e | ezek, na ezzel a problémával kapcsolatban szólni, akit nem ismerek minimum, tehát hogy hogy honnan származik, honnan jött, miért beszél így satöbbi, tehát hogyha bejönne az egyik osztálytársam, akit már ismerek cirka mondjuk öt éve és (1 mp) azt mondaná hirtelen, hogy innák egy pohár vizet, akkor nagy valószínűséggel szerintem kinevetném,

252: Hát legalább szólnánk neki.

251: [nevet] vagy legalább is szólnék neki, [karikírozva szólnák]

252: Szólná [nyomatékkal nk]

251: [nevet Ja.]

252: *Többes szám első személy.*

251: [nevet Bocs.] Legalább is ő szólnék neki, hogy ez nem biztos, hogy helyes volt [...]

A részlet úgy is értelmezhető (ezt sugalmazza az átirat „karikírozva” nonverbális minősítése), hogy 251 a saját *szólnék* alakját ismétli meg nákolva, 252 azonban úgy értékeli, hogy az ő nyelvhasználata lett kijavítva. 252 az interjú során magát is javítja és másokat is (az interjúvezetőt is). Ez az egyetlen eset a közel 70 perces diskurzusban, ami úgy értelmezhető, hogy valaki kijavította őt. 251 nem védekezik, bocsánatkérésével helybenhagyja azt az értelmezést, hogy ő most – 252 sztenderd beszélői identitását megkérdőjelezve – javított. (Ha 251 valóban javítani kívánt, akkor is tanulságos az eset, mivel 252 reflexiója akkor is a saját nyelvi kompetenciájának védelmeként, saját pozíciója helyreállításaként értelmezhető. 252 jó beszélőként pozicionálja magát, expliciten is: többször elmondja magáról az interjúban, hogy gyakran javít másokat, s erre ideológiája is van. Az interjú egy másik részében így fogalmaz: „Én szeretem hallgatni a magyar nyelvet helyesen és szépen”.)

Összefoglalás és kitekintés

A jelen dolgozat arra világított rá, hogyan lehet egy speciális rendeltetésű élőnyelvi korpusz adatainak interakcionális elemzésével bemutatni olyan kommunikációs megoldásokat, amelyeknek fontos szerepük van egy olyan identitás megformálásában, amely sztenderd nyelvi kultúrákban kiemelt szerepet játszik.

A „kompetens anyanyelvi beszélő” identitás konstrukciója a bemutatott – szociálisan egyenrangú partnerek között zajló – diskurzusokban más jellegű volt, mint jellegzetesen aszimmetrikus – hierarchikus viszonyban álló kommunikációs partnerek között zajló – diskurzusokban. Aszimmetrikus szerveződésű diskurzusokban megfigyelhető küljavításokat Szabó (megjelenőben a) mutat be részletesen.

Irodalom

BORBÉLY Anna–VARGHA András 2010. *Az I variabilitása öt foglalkozási csoportban.* Kutatások a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú beszélt nyelvi korpuszban. In: Magyar Nyelv 455–470.

- EGBERT, Maria 2004. *Other-initiated repair and membership categorization – some controversial events that trigger linguistic and regional membership categorization*. In: *Journal of Pragmatics* 1467–1498.
- FERENČIK, Milan 2005. *Organization of Repair in Talk-in-Interaction and Politeness*. In: Jan Chovanec (ed.), *Theory and Practice in English Studies* 3. 69–78. Masarykova Univerzita. Brno.
- GÓSY Mária 2005. *Pszicholingvisztika*. Osiris. Budapest.
- IVÁNYI Zsuzsanna 2001. *A nyelvészeti konverzációelemzés*. In: *Magyar Nyelvőr* 74–93.
- JACOBY, Sally–ELINOR Ochs 1995. *Co-construction: An introduction*. In: *Research on Language and Social Interaction* 28: 171–183.
- JACOBY, Sally–PATRICK Gonzales 1991. *The Constitution of Expert–Novice in Scientific Discourse*. In: *Issues in Applied Linguistics* 149–181.
- KONTRA Miklós 2006. *A magyar lingvicizmus és ami körülveszi*. In: Sipőcz Katalin–Szeverényi Sándor (szerk.), *Elmélkedések népekről, nyelvekről és a profán medvéről*. Írások Bakró-Nagy Marianne tiszteletére. 83–106. SZTE Finnugor Nyelvtu-dományi Tanszék. Szeged.
- KURHILA, Salla 2001. *Correction in talk between native and non-native speaker*. In: *Journal of Pragmatics* 1083–1110.
- LAIHONEN, Petteri 2008. *Language ideologies interviews: A conversation analysis approach*. In: *Journal of Sociolinguistics* 12: 668–693.
- LAIHONEN, Petteri 2009. *Language Ideologies in the Romanian Banat. Analysis of Interviews and Academic Writings among the Hungarians and Germans*. University of Jyväskylä. Jyväskylä.
- MILROY, James 2001. *Language ideologies and the consequences of standardization*. In: *Journal of Sociolinguistics* 530–555.
- PERREGAARD, Bettina 2010. *'Luckily it was only for 10 minutes': Ideology, discursive positions, and language socialization in family interaction*. In: *Journal of Sociolinguistics* 370–398.
- POTTER, Jonathan–Derek Edwards 2001. *Discursive Social Psychology*. In: W. Peter Robinson–Howard Giles (eds.), *The New Handbook of Language and Social Psychology*. 103–118. Wiley and Sons. Chichester–New York.
- SÁNDOR Klára 2006. *Nyelvtervezés, nyelvpolitika, nyelvművelés*. In: Kiefer Ferenc (szerk.), *Magyar nyelv*. Akadémiai. Budapest. 958–95.
- SCHEGLOFF, Emanuel A.–Gail Jefferson–Harvey Sacks 1977. *The preference for self-correction in the organization of repair in conversation*. In: *Language* 361–382.
- SIMOV, Kirill et al. 2001. *CLaRK – an XML-based System for Corpora Development*. In: Paul Rayson et al. (eds.), *Proceedings of the Corpus Linguistics 2001 Conference*. 553–560. Lancaster University. Lancaster.
- SKUTNABB-KANGAS, Tove. 1997. *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Teleki László Alapítvány. Budapest.

SZABÓ Tamás Péter 2011. *A nyelvi szabálytanulás, szabálykövetés és szabályközvetítés kérdése iskolások és tanáraik metanyelvében*. Doktori (PhD.) disszertáció. ELTE BTK. Budapest.

SZABÓ Tamás Péter (megjelenőben a.) *Küljavitások a tanórán*. Az V. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia kötete.

SZABÓ Tamás Péter (megjelenőben b.) *Metanyelvi diskurzusok magyar iskolákban*. A Nyelv és kultúra, kulturális nyelvészet című konferencia kötete.

VICKERS, Caroline H. 2010. *Language competence and the construction of expert–novice in NS–NNS interaction*. In: *Journal of Pragmatics* 116–138.

YU, Runmei 2008. *Interaction in EFL Classes*. In: *Asian Social Science* 4: 48–50.